

غنچه تصویر

آنانکه دیوان اشعار صائب تبریزی را بدقت مطالعه و بررسی کرده‌اند می‌پذیرند که صائب همچنانکه از نظر معنی در باریک اندیشی و ایجاد مضمونهای بکر و تازه، در ادب پهناور زبان فارسی یکه تاز میدان است، از حیث لفظ و اصطلاح و تعبیر نیز مبتکر قدرتمندی است که نظیرش در میان سخن سرایان فارسی گو کمتر پیدا می‌شود.

صائب برای بیان فلسفه و حکمت عملی و ایجاد مضمونهای نو، از عناصر مضمون ساز کاملاً جدیدی استفاده کرده، حتی اغلب این عنصرها را خود او ساخته و پرداخته و بوجود آورده است چنانکه بسیاری از این عنصرها را در ادب فارسی پیش از او سراغ نداریم.

از جمله عناصر مضمون ساز دیوان صائب که در زبان فارسی بی سابقه بوده و در اشعار چاپ و نشر شده بنظرمان نمی‌رسد یکی ترکیب «غنچه تصویر» است. این ترکیب تا آنجا که بنده بررسی کرده‌ام در دیوان چاپ شده صائب در ده بیت به کار رفته است:

از نسیم گل پریشان گسردد اوراق حواس
خلوتی چون غنچه تصویر می‌باید مرا
۵۹/۱۰

خزان ز غنچه تصویر راست می‌گذرد
همیشه جمع بود خاطری که غمگین است
۲۰۱/۱۸

غنچه تصویر می‌لرزد برنگ و بوی خویش
در ریاض آفرینش یک دل آسوده نیست
۲۴۶/۶

جمعت دل چو غنچه تصویر در برش
هر کس بخود قسار شکفتن نداده است
۲۷۷/۸

غم ندارد راه در دارالامان خسامی
غنچه تصویر فارغ از غم پژمردن است
۲۹۰/۱۸

از ته دل هیچکس صائب درین بستانسرا
خنده‌ای چون غنچه تصویر نتوانست کرد
۴۰۶/۲۳

خموشی خوب می‌گوید جواب هرزه گویانرا
نسیم بی‌ادب را غنچه تصویر می‌سازد
۵۰۹/۱۲

غنچه تصویر از مستی گریبان پاره کرد
تا دل افسرده‌ها را که در جوش آورد
۵۶۸/۳

مرد نیرنگ خزان و نوبهاران نیستی

در بساط خاک صائب غنچه تصویر باش

۶۲۰/۱۸

تو شاد باش که من همچو غنچه تصویر

خجل ز آمدن و رفتن بهار شدم

۷۰۷/۲۲

علاوه بر این ترکیب ، صائب سه ترکیب دیگری نیز به همین

شکل و معنی در اشعار خود بکار برده که عبارتند از :

« آینه تصویر » که در شش بیت استعمال کرده است :

نیست چون آینه تصویر امید نجات

عکس روی یار را از دیده حیران ما

۳۱/۱۱

عکس از آینه تصویر بجایی نرود

حسن فرشت؟ در آن دیده که حیران باشد

۱۷۶ بخط خود صائب

چه صورت دارد از بیهوده گردی منع من کردن

که عکس من برون ز آینه تصویر می آید

۴۳۶/۱

از تماشای پریشان جهان دلگیر باش

واله يك نقش چون آینه تصویر باش

۶۲۰/۸

صلح کردیم بیک نقش ز نقاش جهان

محو یک چهره چو آینه تصویر شدیم

۷۰۶/۱۸

حیران جمال تو چو آینه تصویر

گر آب شود صورت دیگر نپذیرد

۲۴۱ بخط خود صائب

« بلبل تصویر » که در یک بیت بنظر بنده رسیده :

چون بلبل تصویر بیک شاخ نشستی

ز افسردگی از شاخ بشاخی نپریدی

۸۰۰/۲

« گل تصویر » که بنده در دو بیت دیده‌ام :

صد خنده بلبل از گل تصویر وا کشید

آن غنچه لب هنوز بمن وا نمی‌شود

۴۶۱/۸

بیدار شد از ناله بلبل گل تصویر

در خواب بهارست همان دادرس ما

۱۳۲/۱۱

با توجه به مفاهیم و معانی بیت‌هایی که این ترکیبها در آنها بکار

رفته ، معلوم می‌گردد که منظور صائب از « غنچه تصویر » ، « آینه تصویر » ،

« بلبل تصویر » و « گل تصویر » عبارت از غنچه و آینه و بلبل و گلی است

که در تصویر کشیده شده ، یعنی بر روی کاغذ و دیوار و غیره نقاشی

و رسم شده‌اند .

این عناصر مضمون ساز بدیع و بی سابقه گاهی مفاهیم بسیار باریکی در پاره‌ای از ابیات صائب بوجود آورده که درک معنی واقعی آنها مستلزم دقت بسیار و اندیشه عمیق است. از آن جمله بینی است که تصادفاً در آن از ترکیب «غنچه تصویر» استفاده شده است:

خموشی خوب می گوید جواب هرزه گویانرا

نسیم بی ادب را غنچه تصویر می سازد!

چون در معنی این بیت بین صائب دوستان و اهل ادب اختلاف نظر هست و تا آنجا که بنده شنیده‌ام هنوز نظر قطعی و مسلم بیان نشده، مناسب دیدم که در اینجا مفهوم و معنی این بیت را مورد بحث قرار دهم باشد که اولاً به معنی منظور صائب اصابت کنم و ثانیاً بحثی برانگیزد که نظر دانشمندان و ادبا در این مورد بر روی کاغذ بیاید و علاقمندان اشعار صائب بهره مند گردند.

از نظر مفردات، دو کلمه را در این بیت باید معنی کنیم:

۱- نسیم، که هر چند اغلب در معنی باد ملایم و خوش بکار می‌رود و نیز باد ملایمی است که نه درختی را بحرکت در آورد و نه اثری را محو کند^۲، اما وقتی با صفت «بی ادب» استعمال شود منظور از آن

۱- بیت بهمین شکل از روی نسخه چاپ شده بوسیله آقای امیری فیروز کوهی نقل شده، بنده این بیت را در نسخه منتشر شده از طرف انجمن آثار ملی- که توسط خود صائب تصحیح شده- پیدا نکردم و نیز در نسخه منتخبی که بخط خود صائب است و بوسیله مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران چاپ و انتشار یافته؛ بنظرم نرسیده است.

۲- اقبال‌الموارد - بنقل از لغت نامه دهخدا.

بادی است که تند می‌وزد و غنچه‌ها و گلها را پرپر می‌سازد و گیاهان لطیف و ظریف را می‌شکند و نابود می‌کند .

۲- ساختن ، علاوه بر معنی معمول و معلوم در معانی: عمارت کردن ، سازش کردن، انتظام و چاره کردن و تدبیر کردن به کار می‌رود^۱ .
و اما معنی بیت :

در مصرع اول می‌گوید : خاموشی (پاسخ ندادن) ، جواب هرزه‌گویانرا خوب می‌گوید ، همچنانکه در ضرب‌المثل می‌گویند «جواب ابلهان خاموشی است» .

پس خاموشی به دهد آنرا ثبوت پس جواب احمقان آمد سکوت چون جواب احمق آمد خاموشی این درازی سخن چون می‌کشی مولوی بنقل از امثال و حکم دهخدا ص ۵۸۸ مصرع دوم ، همچنانکه سلیقه و سبک صائب است، مثال و شاهد عینی است برای اثبات معنی مصرع اول . می‌گوید : نسیم گستاخ و بی‌ادب را - که غنچه‌ها و گل‌های طبیعی و حقیقی را - با وزش تند خود ناراحت می‌کند و به حرکت و واکنش او می‌دارد و در نتیجه این حرکت غالباً می‌شکنند و پرپر می‌شوند - غنچه‌تصویر - که کوچکترین واکنشی در برابر گستاخی و بی‌ادبی (تند وزیدن) آن ندارد و آرامش خود را حفظ می‌کند - با حفظ وقار و متانت خود چاره گستاخی و بی‌ادبی نسیم بی‌ادب را می‌کند و بالنتیجه هم بی‌ادبی نسیم خنثی می‌شود و هم خود غنچه ناراحت و پرپر نمی‌شود .

به عبارت دیگر، وقتی يك نفر هرزه و بی‌ادب در حق ما یا به ما

سخن زشت و ناشایست و خارج از نزاکت می‌زند ، این حرف ما را ناراحت می‌کند در نتیجه عصبانی می‌شویم . در این حال می‌خواهیم جواب این هرزه در را بدهیم تا اولاً او را ادب کنیم و سر جایش بنشانیم ، ثانیاً روح و دلمانرا راحت کنیم . ولی در بسیاری از مواقع این پاسخ دودو، گذشته از اینکه فرد هرزه و گستاخ را سر جایش نمی‌نشانند بلکه او را بی‌ادب‌تر و هرزه‌تر می‌کند. اینست که از قدیم‌الایام گفته‌اند بهترین جواب این چنین افراد سکوت و خاموشی و اهمیت ندادن به گفته آنهاست و آن ضرب‌المثل مشهور هم از اینجا ناشی شده است . بنابراین صائب در این بیت می‌گوید بهترین جواب هرزه‌گویان خاموشی است چنانکه غنچه تصویر با سکوت و خاموشی و آرامش خود ، چاره بی‌ادبی و گستاخی نسیم بی‌ادب و باد تند را می‌کند .

«نسیم بی‌ادب» مشابه به است و «هرزه‌گویان» مشابه آن است «غنچه تصویر» مشابه به است و کسانی که در برابر هرزه‌گویان خاموش می‌نشینند و پاسخ نمی‌دهند مشابه آن است (بطریق استعاره مکنیه). آرامش و سکوت و ثبات غنچه تصویر مشابه به است و «خاموشی» مشابه آن است (بطریق استعاره مصرحه) .

پس همچنانکه خاموشی انسانهای با وقار هرزگی هرزه‌گویان را چاره می‌کند و آنانرا از میدان بدر می‌برد. آرامش و وقار و ثبات غنچه تصویر هم چاره بی‌ادبی نسیم بی‌ادب و تند را می‌کند .
صائب در جای دیگر قریب به همین مضمون می‌فرماید :

چین بر جبین ز جنبش هر خس نمی‌زنند

دریا دلان چو آب گهر آرمیده‌اند^۱

علاوه بر این معنی، شاید منظور صائب این باشد که خاموشی و سکوت و ثبات غنچه تصویر نسیم را عصبانی و بی‌ادب و ناراحت می‌کند یعنی این خاموشی و وقار غنچه تصویر است که گستاخی و بی‌ادبی نسیم را آشکار می‌سازد.

البته يك تعبیر دیگر نیز درباره این بیت کرده‌اند و آن اینکه: بجای اینکه «غنچه تصویر» را فاعل بگیرند، «خاموشی» مصرع اول را فاعل «می‌سازد» فرض کرده‌اند، در این صورت «می‌سازد» همان معنی عادی و معمولی را خواهد داشت:

خاموشی نسیم بی‌ادب را مانند غنچه تصویر بی‌حرکت و ساکت می‌سازد (می‌دارد)^۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

THE PICTURE BUD

A paper by A. Behrooz, Ph. D.

The Paper Abstract :

Those who have carefully surveyed Saeb's Divan will agree that this poet has used all kinds of images to establish his ideas and beliefs . He has gone so far that he has sometimes used very minor and , in appearance, trivial things in such a way that no other poet has ever done in the vast sphere of Persian Literature : things that most people encounter in their daily life but pass by them without paying any attention to them . These images are sometimes natural objects like «a greenery under a piece of stone» , and «a thorn at the top of a fence», and sometimes man-made things like «the picture bud» , and «the cold own» as in :

«از تنور سرد می گردد بگرمی نان جدا»

«The picture bud» which is the theme of this paper has been used in Saeb's Poetry in the sense of a bud depicted in a painting, the same as «the picture mirror» , «the picture nightingale» , and «the picture flower» are found to mean respectively the mirror, the nightingale, and the flower which have been depicted in paintings.

The paper has located twenty occurrences of 'the picture bud' 'six occurrences of' the picture mirror , two occurrences of 'the picture nightingale' and five occurrences of the picture flower in different distiches in Saeb's Divan . Besides , since there is some disagreement and difference of opinion among scholars in the Sense and

meaning of one of the distiches containing the image 'the picture bud' the writer will give his own interpretation of this distich, and will expect other literary scholars to guide him in case their interpretation are different from his. This distich is:

خاموشی خوب می گوید جواب هرزه گویان را
 نسیم بی ادب را غنچه تصویر می سازد

In the first hemistich, Saeb says: «Silence is the best response to the idle-talker», the same as a famous Persian expression says:

«جواب ابلهان خاموشی است»

In the second hemistich, the poet says that a rude breeze destroys and breaks the natural buds and flowers by blowing harshly, but the picture bud will do awag with this rudeness of the breeze and will neutralise its rudeness and lewdness by keeping calm and quiet.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

مآخذهای مورد استفاده

- ۱- دیوان صائب تبریزی ، تصحیح امیری فیروزکوهی ، چاپ خیام ، تهران .
- ۲- دیوان صائب تبریزی ، نشر انجمن آثار ملی ، چاپ افست .
- ۳- دیوان صائب تبریزی بخط خود شاعر ، نشر مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران ، تبریز مهرماه ۱۳۵۶ .
- ۴- عناصر مضمونی دیوان صائب ، رساله فوق‌لیسانس زبان و ادبیات فارسی ، آقای بدری .
- ۵- فرهنگ آندراج .
- ۶- لغت نامه دهخدا .

۷- یادداشت استاد محترم آقای دکتر مهلی روشن ضمیر .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی